

Слободан М. Миладиновић
Универзитет у Београду
Факултет организационих наука
Београд

УДК 004.738.5:316.46
Прегледни научни рад

ВИРТУЕЛНЕ МРЕЖЕ И МОЋ¹⁸

Сажетак: Савремени тренутак карактерише се убрзаним развојем информационо-комуникационих технологија. То погодује стварању нових облика физичког и друштвеног простора у које се преносе многе свакодневне људске активности, али и формирају неки нови облици друштвености. С једне стране, у виртуелни простор се преносе многе свакодневне активности да би се обављале на лакши и рационалнији начин. С друге стране, виртуелни (сајбер) простор постаје замена за реални простор. Могућности лакше комуникације чине да се стварају нови облици друштвености, засновани на новим технологијама, који олакшавају комуникацију појединцима који нису у непосредном физичком контакту. Стварају се облици алтернативног друштва које постаје супститут за реалне друштвене односе. Унутар сајбер простора се стварају различити облици виртуелне друштвености, који врло често немају подлогу у реалној друштвености и реалним друштвеним односима. Један од стандардних примера су виртуелне *on-line* друштвене мреже којима се ствара имагинарна повезаност великог броја људи који, ван те мреже, не ступају ни у какве друге друштвене односе. Ради се о новим друштвеним појавама које могу имати и позитиван и негативан предзнак. Без обзира на све то, ови нови облици друштвености могу бити коришћени на различите начине и у различите циљеве. Циљ овог рада је да укаже на модернизацијски значај промена неких социјалних образаца насталих под утицајем развоја информационо-комуникационих технологија.

Кључне речи: технолошки развој, сајбер простор, друштвене мреже, виртуелна стварност, друштвеност.

---

¹⁸ Саопштење са скупа *Традиција, модернизација и идентитети VIII: Анализа резултата истраживања у области традиције и модернизације идентитета на Балкану* (8. и 9. јун 2017, Филозофски факултет у Нишу). Рад настао у оквиру пројекта: 179074 „Традиција, модернизација и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција“ који подржава Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Увод

Савремени тренутак карактерише рапидно убрзање развоја науке и технологије. То убрзање утиче и на радикалне промена друштвених образаца. Захваљујући низу новонасталих промена, које су до пре само пар деценија биле готово незамисливе просечном човеку, јавила се, и у друштвеним наукама, потреба не само за дефинисањем нових већ и за редефинисањем од раније познатих категорија. Наравно, ово се није десило изненада. Још док су рачунарске технологије биле у повоју, почела је да се развија дисциплина коју данас називамо кибернетика. Њен утемељивач Норберт Винер (Viner 1973) о њој говори као о широкој теорији управљања и комуникације која је базирана на научном и техничком прогресу, а у чијој позадини се налази проучавање живих и неживих система, њихових комуникација, функционалних принципа и механизма регулације.

Винерово дело је била инспирација многим ауторима да почну да размишљају о реалности која је почела да се гради поводом развоја рачунарских технологија. Овде није реч само о рачунарима као уређајима који преузимају неке функције које су до тад биле искључивој надлежности човека, већ о њиховој специфичној примени везаној за умрежавање, размену и обраду различитих података и информација. Прерастањем рачунара и рачунарских технологија у информационо-комуникационе технологије отворило се ново истраживачко поље којим се не баве искључиво техничке дисциплине. Многи појмови који су самом процесу настајања нових технологија били примарно техничког или математичког карактера, сада попримају и друштвену димензију па њима почињу да се баве и друштвене науке.

У овом раду ћемо се осврнути на разумевање друштвене стране сајбер простора као и на његову повезаност са виртуелним друштвеним мрежама и њиховим утицајем на промене друштвене структуре и образаца друштвене моћи.

Сајбер простор и виртуелност

За врло кратко време су рачунарске технологије прошле развојни пут од технолошке иновације до глобално свеprisутног и доминантног технолошког решења универзалне намене, повезаног са њима претходним и паралелним технологијама. За кратко време пређен је развојни пут од изолованих машина за обраду података до тога да је читав свет постао повезан у глобалну светску мрежу (интернет), захваљујући којој

се данас одвија константна, и готово тренутна, размена података и информација међу просторно расутим и, у физичком и социјалном смислу, међусобно удаљеним, па чак и, такоређи, неповезаним субјектима. Готово у тренутку обликовао се нови вид физичко-социјалне реалности који називамо сајбер простор.

Термин сајбер простор¹⁹ скован је да би се њиме обележио онлајн свет интернета (Tipton & Krause 2004: 3171), замишљени простор умрежених рачунара. Реч је о виртуелном простору унутар ког се одвија комуникација међу људима посредством различитих уређаја (у почетку су то били телеграф, телефон и слични уређаји, да би сада примат преузели електронски медији као што су радио, телевизија и, у најновије време, рачунари, итд.). У новије време се комуникација одвија, примарно, посредством рачунарских, информационо-комуникационих технологија, које су, у крајњој линији, сведене на примену рачунара или различитих форми рачунарских процесора.

До данас је развијено много дефиниција сајбер простора. Доминирају оне које га примарно посматрају као технички систем, као укупност хардвера који повезује низ мрежа у једну, глобалну мрежу. Неке друге дефиниције препознају сајбер простор као виртуелни простор унутар ког се крећу електронски подаци. Реч је о дефиницијама које виде сајбер простор као техничко-технолошки простор којим се крећу разне информације. У поменутиим дефиницијама занемарује се људска и друштвена страна овог феномена.

Недостају дефиниције овог појма које укључују не само технолошке већ и људске компоненте (оне који приступају ресурсима или их експлоатишу) и компоненте комуникације и контроле, чиме би се дефиниција сајбер простора окренула ка Винеровој дефиницији кибернетике. Дакле, већина дефиниција сајбер простор види као скуп глобално повезаних мрежа хардвера, софтвера и података. Иако се изричито не наводи, може се закључити, иако натегнуто, да се људи могу повезати са сајбер простором и тако постати део њега.

Сајбер простор, у савременом значењу, материјализује се као имажинарна вештачка творевина настала умрежавањем рачунара које омогу-

---

¹⁹ Ради се о термину који је изведен на бази Винерове употребе термина кибернетика и који има корен у старогрчкој речи *kybernet(és)* (κυβερνητικός) – управљач, кормилар, али који је игром случаја први пут споменут у књижевном делу Вилијама Гибона (William Gibson), у приповеци „Burning Chrome“ (1982) да би, затим, био разрађен у роману *Neuromancer* (1984) где се реч сајбер простор користи у значењу виртуелно, невидљиво, неухватљиво, базирано на технологији. Реч је о свету рачунарских мрежа у којем учествују различити субјекти у потрази за подацима и информацијама.

ћава брз пренос дигиталних података (Joint Publication 2005). Реч је о практично неограниченом интерактивном простору у којем се повезују различите рачунарске мреже које, у крајњој линији, чине јединствену глобалну мрежу (мрежу свих мрежа). И заиста, већина погледа на сајбер простор узима у разматрање повезане мреже, али заборавља временску димензију сајбер простора. Отис и Лоренс (Otis & Lorents 2010: 267–270) констатују да је потребно, ради бољег разумевања комплексности овог појма, узети у обзир и фактор времена. Стога они дефинишу овај феномен као временски зависан скуп међусобно повезаних информационих система и људских корисника који ступају у интеракцију са овим системима. Ова одредба указује на временску међузависност повезаних објеката и субјеката. Дакле, сајбер простор има својство релативне, временски ограничене трајности. Из тога се може извести закључак да нешто постоји само док је присутно, видљиво осталим учесницима.

Ради се о идеји која је била позната и од раније („оно чега није било на телевизији, није се ни догодило“). У сајбер простору ово долази до пуног изражаја кроз став који се често може чути у свакодневном говору да „оно чега нема на интернету ни не постоји“. И заиста, данас нам је могуће да градим различите друштвене односе и статусе у сајбер простору али они врло често престају да важе оног тренутка када се одјавимо са мреже.

Сајбер простор је вештачки простор који су створили људи, ради задовољавања сопствених потреба и без њих он не би био одржив. Дакле, сајбер простор је динамична категорија која свакодневно напредује. Због тога Отис и Лоренс у дефиницију уводе и концепт временске зависности. То значи да се елементи и везе међу елементима могу мењати или остати непроменљиве у конкретним временским целинама, а да се систем временом развија. Корисници, чворишта и мреже могу настајати и нестати, а информације се могу временом трансформисати из чега следи да се могу дешавати драматичне промене чак и у врло кратком времену, мерено минутима па и секундама.

Како год да схватимо сајбер простор, остаје реална претпоставка да ће се многи субјекти, од држава до појединаца, борити за контролу над њим. Из овог следи неминовност сукоба поводом и унутар сајбер простора, а природе тих сукоба ће се разликовати зависно од интереса и циљева сукобљених страна (криминалци, обавештајне службе, војске, корпорације, појединци). Стога је и разумљиво зашто су се, на самом почетку интересовања за овај феномен, њиме углавном бавили експерти за питања одбране и безбедности (Mayer, de Scalzi and Martino 2013). Како стоје ствари, овај аспект га прати и до данашњих дана као једна од његових битних димензија, с обзиром на то да је његова иновативност као ва-

жну последицу имала убрзавање развоја различитих претњи и опасности које из њега излазе.

Дакле, већина аутора данас прихвата Гибсонов концепт сајбер простора. Други начин да се он одреди јесте да се разуме његова намена. Кларк (Clark 2010: 270) је види као обраду, манипулацију и коришћење информација ради олакшавања и увећавања комуникација међу људима као и интеракције људи и информација. Практично, Кларк види људе и информације као централне елементе сајбер простора. Ради лакшег разумевања овог феномена, он прецизира да би било значајније развити кључне карактеристике овог појма него поредити његове дефиниције.

У том циљу, Кларк развија четворослојни модел који, хијерархијски, чине: (1) људи, (2) информације, (3) логички елементи и (4) физичка основа.

Дакле, није реч само о скупу умрежених рачунара већ о међуповезаности која се односи на све слојеве у моделу. Данас се овај феномен повезује, ако не и изједначава са интернетом, али, реално постоји много алтернативних сајберпростора који су обликовани различитим потребама за међусобним повезивањем путем информационо комуникационих технологија.

Генерални закључак је да су сви ови слојеви подједнако важни без обзира зашто желимо да им приступимо. Увек је потребно повезати читав систем који се најпрегнантније може представити као повезаност хардвера, софтвера, информација и корисника. Ако недостаје било који од ових елемената систем губи смисао.

За сајбер простор, рачунарске мреже и интернет се данас, углавном, везује реч виртуелно.²⁰ Појам виртуелног је супротан појму (чулно) опипљиво, али ипак не на дослован начин, с озбиром на то да се у виртуелном свету могу дешавати реалне ствари, ако имамо у виду да виртуелно, иако није стварно, може покренути стварне последице. Виртуелно је оно што произилази из привида, али виртуелно може бити и нешто што је потенцијално, могуће такорећи. Реч је о нечему што није стварно али може имати карактеристике стварног. Из тога, заиста, следи да се у виртуелном свету могу дешавати стварне ствари. У информатици виртуелно је оно што је рачунарски створено, на привидан начин или путем интернета. У сајбер простору се видљиво претвара у невидљиво, реално постаје виртуелно, чулно опипљиво постаје недоступно чулима, али то не значи да је непостојеће, само је неопипљиво.

---

²⁰ Иако се реч виртуелно данас најчешће везује за информационо-комуникационе технологије, њена употреба је много старија. Још од средњег века филозофи и теолози су реч *virtualiter* или *virtualis* користили да објасне Божје присуство на Земљи. Образложење је да је Бог увек и свуда присутан, али да је недоступан људским чулима (Milić 2007: 4–5).

Реч је о томе да на виртуелност можемо гледати као на симулацију стварности, али и на стварност ван реалног постојања или на стварност која има симболично значење.

Можемо поставити питање да ли је овде реч о чисто технолошком феномену или се ради о облику друштвености. Колико год да је сајбер простор свет технолошке реалности, у њему се одвија низ друштвених односа и процеса који се, у крајњој линији, свде на трагање за различитим информацијама и њихову размену и обраду. Сајбер простор је дефинитивно део друштвеног простора, а као социолошки феномен развио се примарно са омасовљавањем производње и доступности персоналних рачунара и интернета.

Друштвене мреже и моћ

У једној студији из 1997. године (Kupfer 1997: 72–77) наводи се да ће у будућности информационе технологије имати моћ да промене оно што данас, евидентно, представља историјски дисконтинуитет у односу на уврежене обрасце социјалног понашања – индустријски модел друштва. Реч је о томе да су људи у аграрном друштву хиљадама година уназад обрађивали земљу у непосредној близини својих кућа, у ритму смене годишњих доба. Индустријализација је, у међувремену, створила радно време и место рада одвојено од места становања, подстакла људе на мобилност, просторну и социјалну, измену традиционалних друштвених улога итд. Сматрало се да је још технологија жичаног повезивања, а сада већ увелико технологија бежичног умрежавања, нападала индустријски концепт радног времена. Као што технологија чини реалним електронске комуникације тако ће, напредовањем информационог доба, радно место за многе постати независно од географске припадности, остављајући могућност људима да живе било где. Велика је вероватноћа да ће просторна мобилност постати пре ствар жеље за променом у личном животу него ствар потребе за обезбеђивањем егзистенције. Постојао је већ тада страх да ће нам, ослобађајући нас географије и сата, мреже уништити интиму тако што ће самоћу учинити немогућом, а физичко присуство учинити небитним за комуникацију.

Куфер (Andrew Kupfer) сматра да ће умрежене (мрежне) технологије уништити значај два велика симбола индустријске револуције, а са њима и идеју да друштво може да организује живот и рад по постављеном распореду. Очекивало се да ће временски помак који ове технологије омогућавају вероватно бити њен најзначајнији резултат. То је оно што Ериксен (Eriksen 2003) назива сажимање времена. Претпоставља се да ће

из економије која се протеже на више временских зона нестати класичан производ индустријског начина рада – (осмочасовно) радно време. Људи ће се навићи да усклађују различите улоге везане за рад, слободно време и сан. Моћи ће да живе у руралним подручјима, али неће водити рурални живот. Развијаће конкурентске односе у сајбер простору, завршаваће уговорени посао у данима или сатима, а онда ће тражити следећи пројект. Многи претпостављају да ће људи који напусте седиште фирми избрати рад од куће. Из овога се предвиђало оживљавање породичног заједништва. Но, реалност је већ тада указивала на вероватноћу његовог слабљења. Оно се своди на то да свако седи у својој соби и ради за својим екраном.

Не тако дуго иза ових Куферових анализа актуелизовало се питање друштвених мрежа. Наравно, то питање је доста старо али му се, све до пре пар деценија, није придавао велики значај. Друштвене мреже су се обично виделе као сплет узајамности и поверења међу повезаним члановима различитих група, а њихова анализа се, углавном, сводила на развијање појма социјалног капитала (Bourdieu 1986; Coleman 1990; Coleman 1988; Putnam 1995; Putnam 2000; Putnam, Leonardi and Nanetti 1993). Развој информационо-комуникационих технологија учинио је да се сада мреже виде и као део сајбер простора и као елемент (информационог) друштва. Барт сматра да се социјалним капиталом могу објаснити компетитивне предности мрежа и група чији се чланови међусобно подржавају (Burt 1995: 8, 45). Падом цена рачунарске опреме и растом њихове свеопште доступности, развиле су се и бројне програмске платформе за друштвено умрежавање. Данас оне имају глобалну међународну и међугенерациску популарност и постале су саставни део свакодневног живота. Како сада стоје ствари, у друштвима у која техничко-технолошка модернизација долази са закашњењем, као што је и наше, постоји генерацијски јаз везан за употребу рачунара, а самим тим и он-лајн друштвених мрежа (Miladinović 2014). Тамо где је технологија раније стигла, данас има релативно мало припадника старијих генерација који с њом нису блиски.

Интерактивне, онлајн друштвене мреже су у многим аспектима успеле да замене класично друштво. Урбанизација коју је произвело индустријско друштво је као последицу имала велику концентрацију становништва у урбаним центрима у којима су се људи налазили у позицији усамљених у гомили. Касиопо и сарадници (Caciopo at all 2009), на основу анализа лонгитудиналних истраживања, констатују да је усамљеност сада својство не само појединаца већ и група, те да усамљени теже да се повезују са усамљенима, а да они који то нису показују тенденцију да временом постају све усмљенији. Они налазе да се усамљеност шири по принципу заразе. Практично, усамљености су склонили они који се налазе на периферији друштвених мрежа и њихове мреже пре чине прија-

тељи пријатеља њихових пријатеља него њима блиске особе. Дакле, данас нам онлајн друштвене мреже пружају прилику да будемо усамљени у маси (виртуелних) пријатеља. Наравно, велико је питање да ли се ради о новим облику отуђења или о стварању новог типа друштвености.

Око тог питања ни данас не постоји општа сагласност. Одговор вероватно пре треба тражити на психолошкој равни негу у структури друштвених односа који се развијају помоћу или поводом интернета. Истраживања показују да су комуникацији преко интернета склонији интровертни, стидљиви и друштвено анксиозни појединци којима онлајн друштвене мреже пружају компензацију за неодговарајуће социјалне комуникације у реалном животу па чак и помажу у превазилажењу проблема у комуникацији са другима (Jochen, Valkenburg and Schouten 2005: 423–430). Насупрот овом постоје и гледишта да такве особе врше супституцију реалне комуникације виртуелном (Caplan 2007; Chak & Leung 2004) која може да одведе у бихејвиорану зависност од интернета (Widyanto & McMurran 2004). Оно што је битно нагласити јесте да суштина друштвених мрежа ипак није у повезивању непознатих већ у томе да се њихове мреже чине видљивим. Уобичајено је да се комуникација углавном одвија са познатима а не са незнањцима. Суштина онлајн мрежа је да се отварањем профила корисник ставља у центар свог виртуелног света. Док се реалне друштвене мреже углавном склапају на интересној основи, дотле се виртуелне мреже организују око профила те имају форму егоцентричних мрежа са појединцем у центру сопствене заједнице (Boyd & Ellison 2008).

Данас на распрострањеност и улогу он-лајн друштвених мрежа можемо гледати из два угла. Један подразумева њихову улогу у обављању редовних активност (радних или приватних). Ту се платформе за друштвено умрежавање појављују као нови инструмент за ефикасније обављање послова и овај сегмент има несумњив развојни значај. Други угао подразумева отварање алтернативног друштва. Људи се, из различитих разлога, повлаче из свакодневног друштвеног живота, а замену томе налазе у виртуелној комуникацији. Наравно, један део те комуникације може бити усмерен ка познатима који су физички удаљени и са којима је блиска комуникација „лицем у лице“ тешко изводљива. С друге стране се налази виртуелна комуникација са непознатим лицима приликом које се развија, понекад огромна, мрежа тзв. пријатеља, од којих можда многи имају чак и лажне идентитете. На овом пољу се гради алтернативно друштво. Карактеристика таквог, алтернативног, друштва јесте да се у њему гради друштвеност управо на Кастелсовим принципима укључености и искључености. Зависно од интензитета укључености, могуће је бити присутан у већем броју виртуелних заједница и градити различите виртуелне индивидуалне статусе. На тај начин се гради и виртуелна реалност која нема основа у реалном животу и индивидуални статус који

има смисла само док траје укљученост у мрежу. Престанком активности гасе се трагови физичке егзистенције, без обзира на то што они остају забележени негде у сајбер простору.

Дакле, поред алтернативног друштва које се обликује на бази пребацивања многих реалних друштвених односа из стварног у виртуелни свет, постоји и могућност стварања илузије алтернативног друштва, ситуације повлачења из реалног света у сопствени, имагинарни и виртуелни свет, у којем се остварује виртуелна комуникација са мање-више непознатим људима. Друштвеност такве врсте траје у мери у којој траје и комуникација, искључивањем из виртуелног света запада се у реалност која може бити сасвим другачија и у којој виртуелни статуси могу постати чак и бесмислени. Касиопо и сарадници (Caciopo et al 2009) констатују да је усамљеност сада својство не само појединаца већ и група те усамљени теже да се повезују са усамљенима, а да они који то нису теже да повећају своју усамљеност. Они који се укључени у реалне мреже виртуелни простор углавном користе као нови инструмент за брже и ефикасније обављање послова везаних за реалан живот.

Он-лајн друштвене мреже су дефинитивно учиниле да савремено друштво можемо посматрати као друштво мрежа што је подстакло научнике различитих профила, од инжењера до социолога, да се позабаве њиховим дефинисањем. Један од најзначајнијих аутора који су дали допринос развоју овог питања јесте М. Кастелс (Castells 2013). За њега, мреже представљају скуп међусобно повезаних чворишта која не морају имати исти ниво важности за групу – мрежу. Чворишта посебног значаја се називају центри функција, а појединачно значење сваког чворишта зависи од програма мреже и интеракција са осталим чвориштима унутар исте мреже. Важност појединачних чворишта у мрежи као целини расте са могућношћу апсорбовања информација од већег значаја за мрежу и способности њихове обраде на ефикаснији начин. Дакле, релативни значај чворишта није толико последица њихових специфичних карактеристика колико је резултат њихове способности да дају допринос ефикасности у оквиру циљева, вредности и интереса мрежа. Мреже су целине, а чворишта представљају њихове компоненте. Мреже имају способност да се повремено реконструишу тако што ће елиминисати непотребна или додавати нова чворишта. Кастелс друштвене мреже одређује као комуникационе структуре које могу међусобно да комуницирају, односно сарађују, или да конкуришу једне другима, односно покушају да већом ефикасношћу покажу супериорност над другим мрежама. У супротном, комуникација може да постане деструктивна и да омета комуникационе токове конкурентских мрежа. Њихова унутрашња функционалност се заснива на принципу укључивања и искључивања, а растојање међу чвориштима у мрежи тежи нули док растојање мрежа тежи бесконачном.

Управо је то запажање значаја мрежа у супротности са традиционалним схватањем структуре друштва које се базира на вертикалним хијерархијама и бирократским моделима организације. У њему готово да нема места за мреже. Кастелс претпоставља да се историјска супериорност вертикалних структура састоји у томе да су умрежени видови друштвене организације имали одређена физичка ограничења која су била повезана са расположивим технологијама које, када се пређе расположиви праг величине, сложености и протока информација, постају мање ефикасне у односу на вертикално организоване структуре које функционишу по принципу команде и контроле. Реч је о томе да се логика хијерархије своди на једносмерни проток информација и упутстава тако да су мреже представљале само продужену руку моћи концентрисане на врху вертикално структурисаних организација (Castells 2013: 22). Временом се способност мрежа да уведу нове актере и садржаје у друштвену организацију увећавала развојем комуникационих технологија. На почетку те технологије нису биле у стању да обезбеде аутономију сваког појединачног чворишта у мрежи, с обзиром на то да је та аутономија захтевала функционисање у различитим смеровима и стални проток интерактивне обраде информација, а то је постало могуће тек развојем технологије дигитаних комуникација заснованих на микроелектроници.

Захваљујући информационо-комуникационим технологијама мреже су постале најефикаснији вид организације. Та ефикасност је резултат три важне особине мрежа које су настале под утицајем технологије: флексибилности, способности ширења и скупљања и способности одупирања нападима (Castells 2013: 23).

Развој друштвених мрежа и изградња умреженог друштва су актуелизовали и питање нових образаца расподеле друштвене моћи. Овај појам у најширем смислу (Вебер) можемо одредити као могућност/способност вршења утицаја – вероватноћу да неки субјект спроводи своју вољу у неком друштвеном односу упркос отпору других актера, независно од основа те вероватноће (Вебер 1976: 37). Литература је богата различитим интерпретацијама Веберове одредбе. Пажњу заслужује Раселов став по коме је моћ „произвођење намераваних ефеката“. У складу са овим, Расел (Russell 1938: 36) разликује три облика остваривања моћи: (1) путем директне физичке принуде, (2) путем награда и казни и (3) путем утицаја на мишљење.

За разлику од поменутих аутора који моћ виде као одређено својство који може припадати појединцима или друштвеним групама, Кастелс моћ посматра као друштвени однос, тј. релациони капацитет који неком актеру омогућава да асиметрично (неравномерно) утиче на одлуке других друштвених актера, у складу са сопственом вољом, интересима и хтењима (Castells 2013: 11). Овим се искључује могућност апсолутиза-

ције моћи с обзиром на то да увек постоји могућност отпора који доводи у питање односе моћи. Кастелс доводи у везу са мрежама четири облика моћи (Castells 2013, 42–47): (1) моћ умрежавања, (2) моћ мреже, (3) умрежену моћ и (4) моћ стварања мрежа.

(1) Моћ умрежавања се остварује по принципу укључивања и искључивања и много је већа штета од искључивања из мреже него што је корист од укључивања у њу. Вредност укључености у мрежу је пропорционална њеној величини. У вези с тим Кастелс констатује да актери могу да заузму позиције моћи тако што ће створити мрежу у којој ће се акумулирати вредни ресурси, а потом стварати своје стратегије како би спречили приступ онима који мрежи не дају вредност или угрожавају интересе који доминирају у програмима мреже.

(2) Моћ мреже се исказује кроз наметање правила укључивања онима који у исте улазе. Полази се од тога да је о правилима могуће преговарати, али кад се једном успоставе, она постају обавезна за сва чворишта у мрежи с обзиром на то да поштовање правила чини могућим постојање мреже. У крајњој линији, ова моћ фаворизује ограничени број актера који формирају мрежу и успостављају њене критеријуме. У савременим модернизацијским и глобализацијским процесима овај облик моћи се види кроз утврђивање правила која се постављају у међународним интеграцијама, попут прикључивања Европској унији или великим војним савезима. Овакво постављање правила може бити, с једне стране, сматрано за нарушавање државног суверенитета земаља које приступају међународним интеграцијама, а са друге стране, може бити представљено и као рационални избор оних који се на те интеграције одлучују.

(3) Умрежена моћ би се могла одредити као моћ доминантних мрежа. Свака мрежа зависно од својих циљева дефинише сопствене односе моћи и следи логику моћи стварања мрежа. У крајњој линији, циљ стварања мрежа је да се контролишу други. У том смислу су важна два механизма: а) могућност да се стварају мреже, те да се оне (ре)програмирају у односу на постављене циљеве и б) могућност да се, поделом заједничких циљева и комбиновањем ресурса, повеже и обезбеди сарадња различитих мрежа, при чему би се успостављала стратешка сарадња ради одбране од конкурентских мрежа. Носиоце првог механизма Кастелс назива програмерима, а другог преусмеривачима.

(4) У том контексту су програмери и преусмеривачи актери који, због свог положаја у друштвеној структури, поседују моћ која производи мреже, што је за Кастелса највиши облик моћи у умреженом друштву. Ради се о социјалним актерима који често не могу бити идентификовани као појединци или припадници јасно одређених група. Карактеристика ових механизма је да чешће функционишу на спојевима различитих

друштвених актера (мрежа) тако да се најчешће, на ширем нивоу, као носиоци моћи јављају саме друштвене мреже.

Основна разлика између Кастелсовог схватања моћи и погледа на моћ унутар веберијанске традиције јесте у тома што у веберијанској струји моћ има хијерархијски карактер, а код Кастелса она је распоређена на нехијерархијски постављеним чвориштима. То, наравно, не значи да у мрежама нема хијерархије. Напротив, хијерархија није нужна да би се поседовала моћ која је производ умрежености. Принцип укључености и искључености јасно поставља границу између оних који могу или не могу поседовати моћ на основу умрежавања. Унутар мреже могу да важе и други закони. Виртуелне мреже могу представљати значајне покретаче социјалне акције, чак и онда када се не види јасна хијерархија и када се не препознају водећа чворишта. Битно је да су чворишта под напоном и да преко њих непрестано струје информације којима се врши притисак на различите субјекте да донесу овакву или онакву одлуку. Речит пример овога су дешавања везана за феномен „арапског пролећа“ (Milošević 2013; Vranješ 2013; Boyd 2008; Wilson & Dunn 2011; Eltantawy & Wiest 2011), виртуелне друштвене мреже су одиграле одлучујући утицај на брзину мобилизације и масовност одазива учесника у грађанским протестима што је, даље, имало последицу пада појединих режима, односно извесних реформских захвата код других.

Мрежни приступ отвара простор за повезивање микро и макро друштвених структура (Burt 1980). Док глобалне хијерархије (класе, слојеви и сл.) представљају макро структуре, дотле конкретне мреже чине микроструктуре. Реални друштвени односи се одвијају на микро нивоу. Повезивање ова два сегмента омогућава да се прате структуралне компоненте као што су интеракције, статуси, улоге, моћ и сл. С друге стране, макроструктуре представљају апстракције. Макроструктуре, класне, слојне, професионалне и сличне позиције имају утемељење у реалним положајима које појединци заузимају, у крајњој линији, у подели рада тако да сада мрежни приступ омогућава анализу реалних односа моћи међу умреженим појединцима различитих макроструктуралних карактеристика.

Кључни недостатак Кастелсовог гледања на моћ је у томе да он исту приписује мрежама те да не види интересе покретача из сенки, метамреже глобалних финансијских токова или глобалне мултимедијске мреже и њима сличне, чији су утицаји такође испреплетани са утицајима и интересима других великих глобалних мрежа (Petrović 2014). Такве мреже су, у крајњој линији, креатори глобалног мишљења и акција. Грађанска иницијатива, макар колико се чинило да долази одоздо, врло често је под утицајем унапред креираних ставова различитих великих центара моћи или под њиховим надзором. Но, и поред тога, локалне мреже ипак имају моћ покретања акција и битно мењају структуру и обрасце расподеле мо-

ћи у савременом друштву. Дакле, замерка му је да не нуди одговор на питање колико је интернет инструмент моћи у рукама обичних грађана а колико у рукама класичних центара моћи, попут државних власти, великих интересних група или носилаца крупног капитала.

Закључак

Технички проналасци и технолошка решења су увек мењала начин живота људи. Развојем микроелектронике то је постало видљиво и у веома кратким временским интервалима. У последњих пар деценија су се, захваљујући мокропроцесору и на њему базираним рачунарским и, уопште информационо-комуникационим технологијама, десиле заиста радикалне промене у начину производње, друштвеној организацији али и личним и приватним животима људи.

Овде приказани појмови сајбер простора и виртуелних мрежа који се, поред техничко-технолошког значења може приписати и социолошка тежина, означавају садржаје који представљају евидентну новину, која је пре убрзаног развоја нових технологија била потпуно непозната. Остали појмови су од раније познати али им се, у најновије време, значење у већој или мањој мери променило. Разлог томе је чињеница да су, захваљујући технолошком развоју, у друштвени живот ушле велике промене, које захтевају редефинисање познатих категорија као што је умрежено друштво, друштвена мрежа или моћ, и њихово промишљање у новом контексту. Реч је о потпуно новим социјалним обрасцима и о веома динамичним појавама које се свакодневно обликују и преобликују те их, стога, није могуће теоријски елаборирати на задовољавајући начин, с обзиром на то да се свакодневно иновира њихова материјална основа и да много тога застарева, такорећи, на дневном нивоу.

Речит пример овог је преобликовање друштвене структуре са хијерархијског на мрежни облик, а са њим и редистрибуција образаца расподеле друштвене моћи који сада постају, макар привидно, мање транспарентни и доступнији обичном човеку, посредством мрежа у које је укључен.

Данас је, више него икад раније, јасно да многе уходане парадигме не могу на задовољавајући начин да објасне нове феномене и нове животне обрасце. Проблем је у томе што, с једне стране, нове парадигме не могу да се обликују у кратком времену и, с друге стране, што многа технолошка решења, а с њима и социјални обрасци, брзо постају превазиђени те, стога, многе нове друштвене промене једва да буду и евидентирани а већ су доживеле трансформације.

Литература

- Bourdieu, P. (1986) „The Forms of Capital“, in: Richardson, J. G. (ed): *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, New York: Greenwood Press, pp. 241–258.
- Boyd, D. (2008) “Can social network sites enable political action?” *International Journal of Media and Cultural Politics*, 4(2), 241–244.
- Boyd, D. M. & Ellison, N. B. (2008) “Social network sites: Definition, history, and scholarship”, *Journal of Computer-Mediated Communication* 13(1), pp. 210–230. doi:10.1111/j.1083-6101.2007.00393.x
- Burt, R. S. (1980) „Models of Network Structure“, *Annual Review of Sociology*, Vol. 6. pp. 79-141 DOI: 10.1146/annurev.so.06.080180.000455
- Burt, R. S. (1992) *Structural Holes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Cacioppo, J. T., Fowler, J. H. and Christakis, N. A.: “Alone in the Crowd: The Structure and Spread of Loneliness in a Large Social Network”, *Journal of Personality and Social Psychology*, 2009, Vol. 97, No. 6, 977–991 DOI: 10.1037/a0016076
- Caplan, S. (2007) “Relations among loneliness, social anxiety and problematic Internet use”, *CyberPsychology & Behavior*, 10, 234– 242.
- Castells, M. (2013): *Communication Power*. Oxford: Oxford University Press.
- Chak, K. & Leung, L. (2004) “Shyness and locus of control as predictors of Internet addiction and Internet use”. *CyberPsychology and Behavior*, 7, pp. 559– 570.
- Clark, D. (2010) *Characterizing cyberspace: past, present and future*. MIT CSAIL, Version 1.2 of March 12 2010. https://projects.csail.mit.edu/ecir/wiki/images/7/77/Clark_Characterizing_cyberspace_1-2r.pdf
- Coleman, J. S. (1988) „Social capital in the creation of human capital“, *The American Journal of Sociology*, vol. XCIV. Supplement, pp. 94–120.
- Coleman, J. S. (1990) *Foundations of Social Theory*. Cambridge: Harvard University Press, pp. 300–321.
- Eltantawy, N. Wiest, J. B. (2011) “Social Media in the Egyptian Revolution: Reconsidering Resource Mobilization Theory”, *International Journal of Communication*, 5, pp. 1207–1224.
- Eriksen, T. H. (2003) *Tiranija trenutka. Brzo i sporo vreme u informacionom društvu*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Jochen, P., Valkenburg, P. M. & Schouten, A. P. (2005) „Developing a model of adolescent friendship formation on the Internet”. *CyberPsychology and Behavior*, 8, 423–430.
- Joint Publication 1-02, DOD Dictionary of Military and Associated terms*, 2005. http://www.dtic.mil/doctrine/new_pubs/jp1_02.pdf

- Kupfer, A. (1997) "Alone Together: Will Being Wired Set Us Free?" *The Information Age: An Anthology on Its Impact and Consequences* (eds. D. S. Alberts and D. S. Papp). CCRP Publication Series, pp. 72-77.
- Mayer, M., de Scalzi, N., Martino, L., Chiarugi, I. (2013) *International Politics in the Digital Age: Power Diffusion or Power Concentration?*
https://www.academia.edu/14336129/International_Politics_in_the_Digital_Age
- Miladinović, S. (2014) „The Function of Information Communication Technology in Creation of Social Capital“, in: Vladimir Urosevic (ed): *Cyber Crime and the Links to Irregular Migration and Human Trafficking*. Belgrade: Ministry of the Interior of the Republic of Serbia, pp. 24-95.
- Milić, N. „Nelagodnost u digitalnoj kulturi“, *Književni list*, br. 63, 1. novembar 2007. 4-5.
- Milošević, B. (2013) "Socijalne mreže i Arapsko proleće", *CM: Communication Management Quarterly: Časopis za upravljanje komuniciranjem* 27 (VIII), 91-108.
- Ottis, R. & Lorents, P. (2010) "Cyberspace: Definition and Implications" in: *Proceedings of the 5th International Conference on Information Warfare and Security*, Dayton, OH, US. Reading: Academic Publishing Limited, pp. 267-270. https://www.etis.ee/File/DownloadPublic/7d491419-9237-4de0-b324-62d597a0c99f?name=Fail_2010_ICIW_Ottis_Lorents.pdf&type=application%2Fpdf.
- Petrović, D. (2008) *U međumrežju: Internet i novi obrasci društvenosti*. Beograd: Saobraćajni fakultet, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta.
- Petrović, Dalibor (2013) *Društvenost u doba Interneta*. Beograd: Akademska knjiga.
- Petrović, D. (2014) „Moć je u mrežama“ u: Kastels, M. *Moć komunikacija*. Beograd: Clio, RTS.
- Putnam, R. (1995) „Tuning In, Tuning Out: The Strange Disappearance of Social Capital in America“, *Political Science and Politics*, vol. XXVIII. 4. pp. 664-683.;
- Putnam, R. (2000) *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon and Schuster.
- Putnam, R. D., Leonardi, R. i Nanetti, R. Y. (1993) *Making democracy work: Civic Tradition in Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- Russell, B. (1938) *Power*. New York: W.W. Norton.
- Tipton, H. F., Krause M. (2004) *Information Security Management Handbook (fifth edition)*. New York: CRC Press.
- Veber, M. (1976) *Privreda i društvo I*. Beograd: Prosveta.
- Viner, N. (1973) *Kibernetika i društvo*. Beograd: Nolit.
- Vranješ, A. (2013) "Odnos društvenih mreža i građanske participacije na primjeru "arapskog proljeća"", *Politeia*, vol. III (5), 111-119.

- Widyanto, L. & McMurrin, M. (2004) "The psychometric properties of the Internet addiction test". *CyberPsychology & Behavior*, 7, 443–450.
- Wilson, C. Dunn, A. (2011) "Digital Media in the Egyptian Revolution: Descriptive Analysis from the Tahrir Data Sets", *International Journal of Communication*, 5, pp. 1248–1272.

Slobodan M. Miladionović

VIRTUAL NETWORKS AND POWER

Abstract: Contemporary moment is characterized by the rapid development of information and communication technologies. This favors the creation of new forms of physical and social space in which transfers many everyday human activities but also formed some new forms of sociability. On the one hand, many everyday activities are being transferred in the virtual space with the intent to be performing on an easier and more cost-effective manner. On the other hand virtual (cyber) space becomes a substitute for real space. On the one hand, many everyday activities are being transferred in the virtual space with the intent to be performing on an easier and more cost-effective manner. On the other hand virtual (cyber) space becomes a substitute for real space. Possibilities of making easier communication create new forms of sociability, based on new technologies, which facilitate communication for individuals who are not in direct physical contact. In this way are creating alternative forms of sociability which becomes a substitute for real social relations. Within cyberspace, are creating various forms of virtual sociability, which often have no basis in the real sociability and real social relations. Some of the standard examples are virtual or on-line social networks that create imaginary connection between a large numbers of people outside the network who does not enter into any other social relations. It is about a new social phenomenon that may have both positive and negative connotation. Regardless of all these new forms of sociability may be used in different ways and for different purposes. The aim of this paper is to highlight the importance of modernizing changes of some social patterns formed under the influence of the development of information and communication technologies.

Key Words: Technological Development, Cyberspace, Social Networks, Virtual Reality, Sociability.